

حمایت از محیط زیست جنگل در مخاصمات مسلحانه بر پایه حقوق بشر بین‌الملل

دکتر علی بابایی مهر*

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

جنگل‌ها به عنوان ریه تنفسی زمین نقش پررنگی را در تامین حق حیات بشریفا می‌کنند و در پیوند ناگسستنی با دیگر حقوق بنیادین بشر می‌باشند، جنگل‌ها به عنوان یکی از عناصر مهم محیط زیست طبیعی، تکمیل‌کننده زنجیره حق بر داشتن محیط زیست سالم بشر می‌باشند و به علت ویژگی‌های منحصر به فردی که دارند نقش تعیین‌کننده‌ای در پیروزی و یا شکست کشورهای متخاصم در جنگ‌ها دارند و به این جهت طرفین متخاصم از جنگل به عنوان تامین اهداف خصمانه استفاده می‌کنند، لذا باید با تمام توان و بکارگیری همه ظرفیت‌ها و قابلیت‌های موجود نسبت حفظ آن اقدام نمود. این مقاله در صدد است تا با واکاوی اسناد مختلف بین‌المللی مخصوصا در مورد چگونگی ارتقای روند حفاظت از منابع زیست محیطی جنگل با استفاده از توانمندی نهادهای بین‌المللی برای شکل‌گیری عزم جهانی به این پرسش اساسی پاسخ دهد که چگونه می‌توان زمینه حفاظت از محیط زیست جنگل را در زمان مخاصمات مصلحانه فراهم نمود؟ مقاله با روش توصیفی و تحلیلی، با هدف حفاظت از جنگل‌ها نگاشته شده است. نتایج کلی آن نشان می‌دهد هر روز بر دامنه جنگل‌ها افزوده می‌شود و به همین میزان یکی از منابع زیست محیطی که در خطر واقعی تخریب و انهدام هستند و از دامنه آنها کاسته می‌شود جنگل‌ها هستند، بنابراین باید با ایجاد ساختار مناسب همراه با الزامات قانونی برای تضمین این نعمت خدادادی که به عنوان مقدمه بهره‌مندی از حق حیات بشر لحاظ می‌شود، اقداماتی هماهنگ در پیش گیرند.

کلیدواژگان

محیط زیست، جنگل، مخاصمات مسلحانه، حقوق بشر

* نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران. / ایمیل:

مقدمه

مناطق جنگلی در کشورهای فقیر معمولاً شرایط و پتانسیل‌های برخورد‌های خشونت بار را دارا می‌باشند، آنها اکثراً دوردست و غیرقابل دسترس هستند و غالباً دارای چوب، نفت، زمین، عاج، الماس، طلا و سایر کانی‌های با ارزشی هستند که قانون شکنان و شورشیان از آنها بهره‌برداری می‌کنند، بومیان جنگل، گاهی از بهره‌برداری‌های پرسود خارجی‌ان و افراد غیربومی از این منابع رنجیده خاطر می‌شوند. دولت‌ها عمدتاً جنگل‌ها را به عنوان محل‌های حومه و فرعی با مردمی کم تصور می‌کنند و اهمیت سیاسی و ارزش اقتصادی کمی برای آنها متصور می‌شوند و فقط به استحصال چوب و کانی‌های معدنی آن توجه دارند؛ از این رو مناطق جنگلی به طور سنتی نقش ضعیفی در پروسه‌های سیاسی و ملی داشته و خدمات عمومی کمی دریافت نموده‌اند، گروه‌های فکری حاکم معمولاً بومیان جنگل را که در حال رقابت با سایرین بر سر منابع هستند در حاشیه قرار می‌دهند (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، ۱۴۰۰: ۲۱۴)؛ (FAO, 2021: 214) و این اقدامات زمینه را برای اعمال خشونت‌های اجتماعی در محیط جنگلی فراهم می‌آورد. پرسش اصلی مقاله چنین است که چگونه می‌توان زمینه حفاظت از محیط زیست جنگل را در زمان مخاصمات مصلحانه فراهم نمود؟ در پاسخ به این پرسش، فرضیه مقاله چنین است که «هر روز بر دامنه جنگل‌ها افزوده می‌شود و به همین میزان یکی از منابع زیست محیطی که در خطر واقعی تخریب و انهدام هستند و از دامنه آنها کاسته می‌شود جنگل‌ها هستند، بنابراین باید با ایجاد ساختار مناسب همراه با الزامات قانونی برای تضمین این نعمت خدادادی که به عنوان مقدمه بهره‌مندی از حق حیات بشر لحاظ می‌شود، اقداماتی هماهنگ در پیش گیرند.» هدف مقاله آن است که با واکاوی اسناد مختلف بین‌المللی خصوصاً در مورد چگونگی ارتقای روند حفاظت از منابع زیست محیطی جنگل با استفاده از توانمندی نهادهای بین‌المللی برای شکل‌گیری عزم جهانی، به حفاظت از جنگل‌ها از منظر قانونی پردازد و یا حداقل راه‌های حفاظت قانونی را در چارچوب حق بر محیط زیست، به عنوان یکی از پایه‌های حقوق بشر جهانی را نشان دهد. به این جهت، مقاله با روش توصیفی و تحلیلی، هم به توصیف قوانین بین‌المللی در این خصوص می‌پردازد و هم وضعیت موجود را تا حدودی توصیف می‌کند.

۱- پیشینه

سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد^۱ در کتاب وضعیت جنگل‌های جهان (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، ۱۴۰۰: ۲۴۳-۱)؛ (FAO, 2021: 1-243)، تلاش کرده است تا به کلیت موضوع جنگل‌ها در سراسر جهان پردازد. این اثر، کتابی جامع است با این حال، تنها به وضعیت

^۱. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)

حقوقی جنگ‌ها نپرداخته است که موضوع این مقاله و از نوآوری‌های آن است، بلکه عرصه‌های مختلفی همچون محیط زیست، میزان تخریب‌ها، اقتصاد وابسته به جنگل‌ها و... را بررسی کرده است که یکی از نقاط قوت آن به‌شمار می‌رود.

علیرضا عنابی در مقاله «ارتباط حقوق بین‌الملل محیط‌زیست با حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه» (عنابی، ۱۳۹۷: ۱۴۴-۱۰۵)؛ (Annabi, 2019: 105-144)، بیان کرده اهمیت محیط‌زیست در زندگی انسان انکارناپذیر است، و حال آنکه جنگ به‌عنوان یکی از فعالیت‌های مخرب انسانی باعث تخریب محیط‌زیست شده و در واقع این مهم‌ترین رکن بقای انسان، کمترین اهمیت را در حقوق بین‌الملل جنگ به خود اختصاص داده است. در زمینه حفاظت محیط‌زیست در زمان جنگ، قواعد پراکنده‌ای در حقوق بین‌الملل جنگ وجود دارد. سعی این مقاله بر آن است که تخریب زیست‌محیطی ناشی از جنگ‌های مسلحانه را به حداقل برسد. قوت اثر آنکه به بر جنبه‌های حقوق متمرکز شده و ضعف آن اینکه به کلیت محیط زیست از این منظر پرداخته و نه تنها یک موضوع خاص. نوآوری مقاله حاضر آن است که بر موضوع جنگل‌ها در جنگ‌ها تمرکز یافته است.

موسوی و همکاران در مقاله «اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین‌المللی» (موسوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۵-۹)؛ (Mosavi et.al, 2015: 9-25)، آورده‌اند حقوق بین‌الملل محیط زیست عموماً از طریق روابط مسالمت‌آمیز بین‌المللی و به‌وسیله رویه قضایی بین‌المللی وارد حقوق بین‌الملل محیط زیست شده‌اند. با این حال، این حوزه با خلأ روبه‌روست. قوت این اثر بررسی و اعلام اصول مذکور از طریق آرای حقوقی بین‌المللی و تصدیق جایگاه منحصر به فرد رجوع به روش‌های حقوقی حل و فصل اختلافات بین‌المللی است، اما ضعف آن در نپرداختن به یک حوزه خاص است، بنابراین مقاله حاضر تلاش دارد، این نقیصه را در مورد جنگ‌ها برطرف سازد.

در مجموع از بررسی آثار فوق و منابع دیگر، می‌توان دریافت که نویسندگان کمتر به موضوع جنگل‌ها در حقوق بین‌الملل پرداخته‌اند، چه برسد به آنکه در مورد مخاصمات مسلحانه آن را مدنظر قرار داده باشند، بنابراین، مقاله حاضر تلاش کرده به‌عنوان نوآوری خود، این نقیصه را برطرف کند.

۲- چارچوب مفهومی: محیط زیست

در تعریفی که سازمان محیط زیست جمهوری اسلامی ایران از این مفهوم ارائه داده، محیط زیست عبارت است از «آنچه که فرآیند زیستن را احاطه کرده، آن را در خود فرو گرفته و با آن در کنش متقابل قرار دارد. ... محیط زیست همه چیز را در بر می‌گیرد. هم انسان، هم طبیعت و هم رابطه این دو را شامل می‌شود. در کلیه فعالیت‌های بشر تأثیر داشته و نیز از آن متأثر می‌شود. محیط یک موجود زنده عبارت است از فضایی که موجود زنده را احاطه کرده و از طریق روابط متقابل گوناگون با آن در تماس قرار دارد. پس، محیط را می‌توان مجموعه عوامل جاندار و بی‌جان دانست

که در یک فضای مشخص و در زمانی معین موجود زنده را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند» (سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۹۷: ۱)؛ (Environmental Protection Organization, 2017). از نظر دانشنامه مریام وبستر، محیط زیست عبارت است از: «مجموعه عوامل جسمی، شیمیایی، طبیعی، مانند آب و هوا، خاک، موجودات زنده، که بر روی موجودات زنده و غیرزنده عمل کرده و در نهایت شکل و بقای آن را تعیین می‌کنند. همچنین، محیط زیست، جمع شرایط طبیعی، اجتماعی و فرهنگی است که بر زندگی یک فرد یا جامعه تأثیر می‌گذارد» (Merriam-Webster Dictionary, 2019: 1). در تعریف دیگر، «محیط زیست، مجموعه پیچیده‌ای از شرایط فیزیکی، جغرافیایی، بیولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که شخص را احاطه نموده است، به گونه‌ای که وجود آن شخص به آن شرایط وابسته است» (Steele, 2008: 2).

با توجه به تعریف محیط زیست، که رابطه میان انسان و محیط پیرامون وی، به ویژه محیط طبیعی، را در نظر دارد، بنابراین می‌توان انتظار داشت جنبه‌ها و حوزه‌هایی که مطالعات محیط زیست در برمی‌گیرد نیز، متعدد باشد.

شاخه‌های محیط زیست را می‌توان به صورت کلی این موارد دانست: محیط زیست آبها، شامل آبهای شیرین و دریاها، که دوزیر شاخه متفاوت از هم هستند. محیط زیست آبهای شیرین به مطالعه رودها و آلودگی آبهای شیرین رو سطحی و زیر سطحی می‌پردازد. زیر شاخه محیط زیست دریایی به رابطه متقابل میان انسان، محیط دریاها و موجودات دریایی می‌پردازد. محیط زیست آب و هوایی که به آلودگی هوا، میزان تولید گازهای گلخانه‌ای موجود در جو کره زمین، انواع و منشاء آلودگی‌های هوایی، زیرگردها، گرم شدن کره زمین، تغییرات آب و هوایی جهان و... می‌پردازد. محیط زیست گیاهی که به مسائل مربوط به تکثیر گونه‌های گیاهی، کاهش سطح جنگل‌ها، از میان رفتن گونه‌های گیاهی و... می‌پردازد. محیط زیست جانوری که زیست‌بوم جانوران، انقراض آنها، آفت‌کش‌های جانوری، حفاظت از گونه‌های در حال انقراض و... را مورد مطالعه قرار می‌دهد. محیط زیست خاک که به مسمومیت و فرسایش خاک، روند بیابان‌زایی و جنگل‌زدایی، کاهش توان زراعی خاک، باززایی آن و... می‌پردازد» (وات، ۱۳۸۸: ۲۱-۲۰)؛ (Watt, 2009: 20-21). بنابراین چنانچه دیده می‌شود، محیط زیست جنبه‌های وسیعی را در برمی‌گیرد و در واقع تمامی آنچه انسان با آن در تعامل است در حوزه محیط زیست قرار دارد، بنابراین، هرگونه فعالیت انسان در محیط پیرامون وی، یعنی محیط زیست انجام می‌شود و آنچه مدرنیته به عنوان تسلط بر طبیعت عنوان می‌کرد در واقع تسلط بر محیط زیست بود، امری که به علت گستره بزرگ محیط زیست، انسان از آن ناتوان است ولی آثار فعالیت‌ها برای تسلط بر طبیعت، به تخریب آن انجامیده است، به طوری که «براساس گزارش سازمان همکاری اقتصادی و توسعه در سال ۲۰۰۱، تقریباً تمامی عوامل تشکیل

دهنده محیط زیست تحت تأثیر فعالیت‌های انسان قرار گرفته‌اند» (Annual Report 2001, 2001: 49). اما این تأثیر برای انسان در حال تولید چالش عظیمی است، چرا که تنها در یک مورد افزایش گازهای گلخانه‌ای در اثر مصرف سوخت‌های فسیلی، به گرم شدن کره زمین و برهم خوردن تعادل آن تبدیل شده است که همکاری‌های جهانی در سطح کنونی هنوز نتوانسته برای جلوگیری از آن، اثرگذار باشد.

۳- جنگل‌ها و جنگ

۳-۱- جنگل‌ها به‌عنوان ابزاری مناسب جهت انجام عملیات جنگی

جنگل‌ها می‌توانند برای مبارزین، پناهگاه و منبع پول و غذا باشند، در بسیاری از کشورها شورشیان برای پنهان شدن از قوای دولتی از جنگل‌ها بهره می‌گیرند. در جمهوری دموکراتیک کنگو، نبود جاده‌های دسترسی به مناطق جنگلی مرکزی و شمالی موجب شده که نیمه شرقی کشور از پایتخت جدا بماند و به این ترتیب ورود و بقای گروه‌های شورشیان و یاغی به آن آسانتر شود. فروش چوب برای تأمین مالی عملیات مسلحانه مشکل است، به همین جهت شورشیان اغلب از دیگر منابع جنگلی جهت تأمین درآمد بهره می‌برند مثل فروش فلزات گرانبهایی چون کلریمبو، تانتالیت و کاسیتیت که در جمهوری دموکراتیک کنگو استخراج می‌شود یا الماس و طلا در آنگولا، لیبیا و سیرالئون و... از آنجایی که غالباً متصدیان و سران نظامی، از این درآمدها برای سود شخصی استفاده می‌کنند، تعمداً جنگ را طولانی کرده‌اند تا بتوانند وارد عرصه فعالیت‌های غیرقانونی شوند.

۳-۲- جنگل‌ها به‌عنوان انگیزه‌ای جهت انجام عملیات جنگی

به ندرت پیش می‌آید که جنگ بین افراد برای چوب باشد ولی به‌عنوان نمونه در کلمبیا و میانمار گروه‌های یاغی تا حدی به خاطر فعالیت‌های غیرقانونی چوب بری و الوارگیری وارد مبارزه و جنگ شده‌اند، به طور مثابه وقتی که جنگ‌ها به خاطر کسب منافع از کشت مواد مخدر در مناطق کشاورزی آغاز می‌شود، گروه‌های مسلح که در حال تجارت مواد مخدر هستند انگیزه قوی داشته و به راحتی خلع سلاح نمی‌شوند، همچنین جنگ در آفریقا و آسیا به خاطر در اختیار گرفتن نفت و کانیهای معدنی در مناطق جنگلی می‌باشد.

بومیان جنگل در درگیری‌های مسلحانه (بنگلادش، گواتمالا، هند، اندونزی، میانمار، نیکاراگوئه) شرکت داشته‌اند، این مردم اغلب در حاشیه و مورد تبعیض و کم توجهی واقع شده‌اند و به طرز خشنی با تلاش‌های خارجی جهت کاهش فعالیت‌هایشان، کنترل محدوده آنها و یا

۱. بسیاری از دولت‌ها خصوصاً در آفریقای مرکزی و آسیای جنوب شرقی از درآمدهای چوب جهت تأمین بودجه نیروهای مسلح خود استفاده می‌کنند، درحالی که ایالت‌ها دارای حق غیرقابل انکار در استفاده از منابع طبیعی خود هستند.

استخراج منابع طبیعی از ارضی شان برخوردار کرده‌اند. برخی برای استقلال یا خودمختاری، برخی برای کنترل بیشتر بر منابع خویش و برخی دیگر برای آزادی از فعالیت‌های سنتی خود و یا جهت کشت گیاهان مخدر قیام کرده‌اند و متوسل به خشونت شده‌اند. از آنجایی که این گروه‌ها از قید و بندهای سیاسی آزاد هستند و دولت‌های خارجی و نظریه پردازان سیاسی گاهی از این جنبش‌ها و شورش‌ها حمایت می‌کنند، این تلاش‌ها اغلب به ثمر می‌نشیند.

۳-۳- تأثیر درگیری‌های مسلحانه بر محیط زیست جنگل

از آنجایی که حیات موجودات زنده وابسته به محیط خود می‌باشد، در نتیجه انهدام و تخریب هر یک از عوامل سازنده اکوسیستم، دگرگونی غیرقابل برگشتی در جمعیت‌های موجودات زنده اعم از گیاهی یا جانوری به وجود می‌آید. همبستگی اجتناب‌ناپذیر عوامل سازنده اکوسیستم از طریق پیوندهای عضوی بقای هر یک را فراهم می‌آورد و گریزی از این هم پیوندی نیست. آب، خاک، انسان، درخت و حیوان همگی یک واحد زنده و یکپارچه را به وجود می‌آورند که رهایی از هر یک از این کل واحد نه ممکن، نه مقدور و نه به صلاح است، زیرا اگر بقای آنها نیز به زحمت حاصل شود، امکان رشد و شکوفایی و باروری آنها محال است و در نهایت امحاء هر یک به تدریج به سر می‌رسد. در سال‌های اخیر متأسفانه پیشرفت‌های شگفت‌انگیزی در زمینه رشد کمی و کیفی تسلیحات ویرانگر حاصل شده است، و علیرغم وجود پشتوانه عظیمی که روند صلح در سال‌های بعد از جنگ دوم جهانی تاکنون به وجود آورده است، نتوانسته استفاده از این سلاح‌ها را بر علیه بشریت و محیط زیست آن متوقف نماید.

جنگ پدیده‌ای ضدبشری است که همه زیست‌مندان و محیط زیست را به نابودی می‌کشد، تمامی اکوسیستم‌ها هر یک به نحوی نسبت به نوعی از سلاح‌ها آسیب‌پذیر هستند، نابودی جنگل‌ها و حیات وحش، تخریب خاک، تغییرات و دگرگونی‌های عمیق در سیستم‌های آبی و... از جمله اثراتی است که جنگ‌افزارهای شیمیایی بر جای می‌گذارند.

دو ویژگی مهم «پایداری» و «قابلیت جابجایی مواد شیمیایی» در زمان‌های بسیار طولانی می‌تواند بر اکوسیستم بسیار تهدیدساز باشد. کاربرد سلاح‌های شیمیایی در کشورهایی نظیر ویتنام، کامبوج از نمونه‌های بارز چند دهه اخیر می‌باشد. تخریب میلیون‌ها هکتار از اراضی جنگلی و کشتزارها و طغیان آفات کشاورزی و ناقلین بیماری‌های دام و انسان، انهدام دسته جمعی انسان و موجودات زنده و انهدام مخازن آبی و... ارمغان استفاده از این گونه سلاح‌ها بوده است.

کاربرد علف‌کش‌ها و برگ‌ریزاننده‌ها در ویتنام در خلال جنگ‌های سال ۷۳ - ۱۹۶۱ باعث انهدام ۲ میلیون هکتار از جنگل‌های جنوب و ۲۰۰ هزار هکتار از جنگل‌های شمال این کشور

۱. البته گاهی اوقات دولت‌های خارجی و نظریه‌پردازان سیاسی از این عملکردهای بومیان جهت پیشبرد اهداف و مقاصد سیاسی خویش بهره می‌برند.

۲. De Foliates

گردید. ^۱ روی تک درختان عملکرد برگ ریزاننده‌ها همانند کت زدن باعث خشک شدن آنها می‌شود، ترمیم ساختمان جنگل و برگشت به حالت اولیه آن می‌تواند از یکسال تا یک قرن بسته به میزان اثرات برگ ریزاننده‌ها طول بکشد.

در گزارش نماینده ویتنام به کمیسیون ویژه اقتصادی-اجتماعی آسیا و کشورهای حوزه اقیانوس آرام وابسته به سازمان ملل (اسکاپ) ^۲ روی اثرات جنگ و به ویژه کاربرد جنگ افزارهای شیمیایی روی جنگل‌های ویتنام تأکید خاصی صورت گرفته است، بر اساس این گزارش استفاده از جنگ افزارهای شیمیایی، بمباران‌های هوایی، پاک‌تراشی جنگل‌ها جهت مقاصد نظامی از طرف آمریکا و عوامل حکومتی وابسته وقت آن باعث گردیده است که در طول بیش از یک دهه یعنی از سال ۱۹۶۱ تا ۱۹۷۳ در ویتنام جنوبی به طور گسترده‌ای جنگل‌زدایی مسلط گردیده، فعالیت‌های میلیتاریستی دول تجاوزگر از عوامل اصلی جنگل‌زدایی و فقر پوشش گیاهی این سرزمین بوده است. جنگل‌هایی که تحت تأثیر سموم شیمیایی قرار گرفته‌اند، در حال حاضر در فصول خشک به شدت در معرض خطر آتش سوزی قرار دارند، به طوری که حفظ، حراست و احیاء آنها بسیار مشکل است.

ویتنام به دلیل برخورداری از جنگل‌های استوایی بسیار شناخته شده و معروف بوده است و این منطقه از کانون‌های مهم و متنوع منابع ژنتیکی گیاهی و جانوری محسوب می‌شده است. در طول چندین سال گذشته، این کشور مجبور به رفع تجاوز از سوی کشورهای متمدن بوده است، جدا از تحمل تضعیفات نیروی انسانی، اخلاقی، فرهنگی و مالی که سیاهه آن تفرانگیزترین سند توحش و خونخواری نوع بشر در تمام طول تاریخ است، منابع طبیعی خود را که کانون معیشت انسانی و پشتوانه عمده فعالیت‌های اقتصادی این کشور محسوب می‌شده، به کلی از دست داده است.^۳

در بررسی سازمان ملل و اسکاپ، در مورد عواقب وخیم جنگل‌زدایی در حوزه کشورهای اقیانوس آرام و آسیا، جدا از عوامل مشابه جنگل‌زدایی در کشورهای این حوزه یعنی تبدیل اراضی، بهره‌برداری بی‌رویه و غیرفنی، عمده‌ترین عاملی که باعث سیر قهقراپی جنگل‌های ویتنام شده و باعث امحا و نابودی غیرقابل جبران و غیرقابل برگشت منابع طبیعی کشور گردیده است، جنگ‌های طولانی تحمیلی بر این کشور بوده است و به ویژه روی جنگ‌های ویرانگرانه‌ای که بیش از یک دهه کشور آمریکا بر مردم این سرزمین تحمیل کرده و طی آن ضدانسانی‌ترین جنگ افزارهای شیمیایی را به کار گرفت تأکیدی خاص صورت گرفته است (مجنونیان، ۱۳۸۰: ۵۴)؛

(Majnoonian, 2001: 54)

^۱. نیروهای مسلح مناطق جنگلی را می‌سوزانند و یا برگ‌زدایی می‌کنند تا دشمن به راحتی قابل رویت باشد.

^۲. ESCAP/ UN/ 1986

^۳. کاش رهبران نیروهای مسلح می‌فهمیدند که مرگ فجیع انسان و درخت به عنوان نمودهای حیات به امحای کل حیات که هدف جنگ افروزان است، نمی‌انجامد و به این جهت دست از خیره‌سری‌های خود برمی‌داشتند.

بر این اساس پیامدهای منفی فعالیت‌های نظامی بر محیط زیست جنگل به شرح ذیل ارائه می‌گردد: اول، اختصاص منابع طبیعی کمیاب به مقاصد جنگ و کاهش منابع؛ دوم، اختلال در مناطق حفاظت شده و جنگلی در اثر فعالیت‌های نظامی نظیر تمرینات، آموزش‌های نظامی و سایر فعالیت‌های آلاینده؛ سوم، احداث امکانات و تسهیلات نظامی در مناطق جنگلی یا در مجاورت آنها؛ چهارم، قطع و استحصال و بهره‌برداری غیرمجاز از فراورده‌های جنگلی، تخلف شکار و صید غیرمجاز به‌ویژه از طریق وسایل غیرمجاز نظیر دینامیت و سایر ابزار مخرب در واحدهای جنگلی تحت کنترل نیروهای مسلح (مجنونیان، ۱۳۸۰: ۷۳)؛ (Majnounian, 2001: 73)؛ پنجم، آلودگی محیط زیست (آب، هوا و خاک) ششم، نابودی تنوع زیستی (Cook and Haverbekke, 1999: 145)؛ هفتم، پیامدهای اقتصادی زیست‌محیطی ناشی از جنگ نظیر توقف توریسم به‌عنوان یکی از منابع تأمین درآمد دولت؛ هشتم، صرف بودجه‌های اختصاص یافته جهت حفظ، توسعه و گسترش محیط زیست جنگل در امور بازسازی جنگ؛ نهم، فشار آوارگان و جنگ‌زده‌ها بر محیط زیست جنگل بعد از اتمام جنگ جهت سکونت و امرار معاش (Adams, 1998: 252).

۴- ضمانت‌های حقوقی استفاده صلح‌آمیز از محیط زیست جنگل

همانطور که ملاحظه شد، حفاظت از محیط زیست در زمان صلح مسأله نسبتاً جدیدی است که البته جایگاه خاصی در افکار جهانی عمومی پیدا کرده است و بخشی از حقوق بشر قلمداد می‌شود. حال این سؤال مطرح می‌شود که حفاظت قانونی از محیط زیست جنگل در طی مخاصمات مسلحانه چگونه است؟

تلاش‌هایی که جهت تقویت صلح در مناطق جنگلی صورت می‌گیرد باید در ابتدا به حذف انگیزه‌های درگیری قبل از اینکه اثر کنند پردازد، دولت‌ها باید «گام‌های استواری را در جهت تشخیص حقوق سیاسی، فرهنگی و منطقه‌ای اقلیت‌های قومی و دیگر افرادی را که در جنگل زندگی می‌کنند، بردارند، دولت‌ها باید مردم وابسته به جنگل را در اقتصادهای بزرگ تر و حیات سیاسی ملی وارد کنند، بدون اینکه آنها را به حاشیه برانند یا آنها را از زادگاه و فرهنگشان دور کنند، همچنین ضمن ارائه خدمات عمومی بیشتر دسترسی به بازار را بدون حضور بیگانگان برایشان تسهیل کنند، طرح‌های کوچک مقیاس کشاورزی، جنگلداری، ماهیگیری و صنایع دستی می‌تواند فرصت‌های جدیدی را ایجاد و از آسیب‌پذیری ساکنان جنگل بکاهد» (الهامی، ۱۳۹۷: ۴۳)؛ (Elhami, 2019: 43)، منافع حاصل از منابع جنگلی به طور عادلانه‌ای بین بومیان جنگل تقسیم گردد، این روش‌ها هرچند هزینه‌بر است، ولی از لحاظ اخلاقی با تقویت عدالت اجتماعی و توسعه پایدار توجیه پذیر است. اگرچه سرانه سرمایه‌گذاری در مناطق جنگلی، در اینصورت بالا می‌رود، ولی بسیار کمتر از هزینه وقوع درگیری مسلحانه است.

وقتی که جنگ رخ می‌دهد جنگل‌ها و مسائل زیست‌محیطی می‌توانند در فرایند صلح مهم باشند، در کشورهای متعدد، هم نیروهای دولتی و هم شورشیان در مورد رعایت بعضی از قوانین زیست‌محیطی توافق می‌کنند، مثلاً در رواندا توافقی جهت پرهیز از صدمه زدن به گوریل‌های کوهستان در طول جنگ داخلی صورت گرفت. سازمان‌های حفاظتی که در مناطق درگیری و جنگی حاضر هستند باید مراقب باشند که بی‌طرفی خود را حفظ کنند، همچنین باید از اقدامات تحریک‌زا و ناخوشایند برای مردم محلی مثل کاهش دسترسی آنان به منابع طبیعی پرهیز کنند و طرفین درگیر را تشویق به درک منافع حاصل از حفاظت محیط زیست جنگل نمایند، بعلاوه اینکه، رعایت مسائل امنیتی، احتیاط و استفاده بیشتر از پرسنل محلی که هم با موضوع و هم با محل آشنایی دارند، امری حیاتی است. سازمان‌های اسکان آوارگان و مدافع حقوق بشر باید مصوبات خود را تقویت و تحکیم کرده تا از تخریب محیط زیست جهت ساختن اردوگاه از سوی آوارگان و پناهندگان جلوگیری کنند، خط‌مشی‌هایی که توسط کمیساریای عالی پناهندگان ملل متحد در سال ۱۹۹۶ وضع شد، گامی مهم در این عرصه بود ولی هنوز به طور کامل اجرا نشد.

جامعه بین‌المللی، دولت‌ها و سایر نهادها باید تلاش ویژه‌ای را جهت ممانعت از وقوع جنگ در آن مناطق صورت دهند و از روش‌های مرتبط با جنگل جهت حل و فصل درگیری‌ها استفاده کنند، اثرات مخرب جنگ را بر محیط زیست کاهش دهند و از جنگل‌ها جهت تقویت صلح و رفاه و آبادانی در شرایط پس از جنگ بهره‌گیرند (سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، ۱۴۰۰: ۲۲۴)؛ (FAO, 2021: 224).

قواعد عرفی و قراردادی متعددی در مورد حفاظت از محیط زیست (محیط زیست به طور عام که البته شامل محیط زیست جنگل هم می‌شود) در زمان مخاصمات مسلحانه وجود دارد. با توجه به اینکه محیط زیست هدف نظامی نیست، این قواعد مجموعه‌ای از ممنوعیت‌ها است رعایت آنها توسط متخاصمین محیط زیست جنگل را از حفاظت خاصی بهره‌مند می‌گرداند (امیرارجمند، ۱۳۷۳: ۳۲۷)؛ (Amirarjmand, 1994: 327). در ذیل به طور مختصر به ذکر منابع حقوقی که ناظر به حفاظت از محیط زیست جنگل در زمان مخاصمات مسلحانه است، پرداخته می‌شود:

۴-۱- حقوق عرفی

حقوق عرفی جنگ اگرچه که مستقیماً به مسأله حفاظت از محیط زیست جنگل نپرداخته است، اما چون هدف حقوق بشر دوستانه علاوه بر حفاظت از افراد حفاظت از اموال نیز می‌باشد، بدین طریق قواعد عرفی حقوق جنگ حفاظت از محیط زیست جنگل را در بر می‌گیرد. اصول بنیادین حقوق عرفی جنگ مرتبط با حفاظت از محیط زیست جنگل عبارتند از: اول، تضعیف قدرت نظامی دشمن تنها هدف مشروعی است که متخاصمین می‌توانند در طی جنگ دنبال کنند؛ دوم، متخاصمین در انتخاب وسایل و متدهای جنگی دارای آزادی و اختیار کامل و نامحدود نمی‌باشند؛ سوم، اصل تناسب، عدم تحمیل رنج غیر ضروری و تبعیض. اصل تبعیض یعنی تفکیک بین رزمنده و غیررزمنده،

تفکیک بین اهداف نظامی و اهداف غیر نظامی است. با توجه به چنین تفکیکی، با توجه به بند ۲ ماده ۵۲ پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ به کنوانسیون ۱۹۴۲، محیط زیست جنگل هدف نظامی که بتواند مورد حمله مشروع قرار بگیرد نیست. حملات باید فقط به اهداف نظامی محدود گردند (امیرارجمند، ۱۳۷۳: ۳۲۸)؛ (Amirarjmand, 1994: 328).

۴-۲- کنوانسیون‌های لاهه

کنوانسیون‌های لاهه اولین کنوانسیون‌هایی بودند که در پاسخ به تولید سلاح‌هایی با قابلیت کشتار جمعی و وسیع ایجاد شدند. هدف همه این کنوانسیون‌ها انسانی‌تر کردن جنگ و قاعده مند کردن این اندیشه بود که در یک مخاصمه بین‌المللی حق طرفین در انتخاب روش و ابزار جنگ نامحدود نمی‌باشد. در سال ۱۸۶۸ اعلامیه سن پترزبورگ به دعوت نیکلای دوم تزار روس صادر شد، این اعلامیه حاوی اصلی بود که زیربنای حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه و نیز زیربنای حقوق بین‌الملل بشر دوستانه به حساب می‌آید. این اصل عبارت بود از اینکه تنها هدف مشروعی که طرفین یک مخاصمه مسلحانه می‌توانند برای رسیدن به آن تلاش نمایند عبارت است از تضعیف قوای نظامی طرف مقابل، بنابراین هر عملی در یک مخاصمه مصلحانه که هدف آن تضعیف قوای نظامی طرف مقابل نباشد نامشروع و مضموم است، مثل تخریب محیط زیست جنگل.

بر اساس بند ۱ از ماده ۲۳ کنوانسیون لاهه تخریب اموال دشمن در مخاصمات مسلحانه غیرمجاز است، جز در مواردی که این امر بر اساس ضرورت‌های نظامی اجتناب‌ناپذیر باشد. هرچند این مقرر تصریحی در خصوص جنگل ندارد، اما از آنجایی که جنگل‌ها در زمره اموال (انفال و ثروت‌های عمومی) یا اموال عمومی هستند، تحت شمول این مقرر قرار می‌گیرند.

۴-۳- اعلامیه استکهلم

ممنوعیت مندرج در اصل ۲۱ اعلامیه (ممنوعیت وارد آوردن خسارت به محیط زیست واقع در خارج از قلمرو صلاحیت ملی به طور ضمنی) شامل فعالیت‌های نظامی علیه محیط زیست جنگل می‌شود. بعلاوه اینکه اصل ۲۶ نیز در کل تخریب محیط زیست به وسیله تسلیحات هسته‌ای و دیگر وسایل تخریب جمعی را محکوم می‌نماید (امیرارجمند، ۱۳۷۳: ۳۲۸)؛ (Amirarjmand, 1994: 328).

۴-۴- کنوانسیون ممنوعیت استفاده از تکنیک‌های تغییردهنده محیط زیست برای اهداف نظامی و هر هدف خصمانه دیگر ۱۹۷۶

در ماده ۱ این کنوانسیون هر یک از دولت‌های عضو این کنوانسیون متعهد می‌گردند تا برای اهداف نظامی و یا خصمانه دیگر از فنون تغییر محیط زیست که دارای آثار گسترده، پایدار یا شدید باشد به‌عنوان وسیله‌ای برای وارد آوردن خرابی، خسارت یا صدمه به یکی دیگر از دول عضو استفاده ننمایند (حبیبی، ۱۳۹۱: ۵۳)؛ (Habibi, 2012, 53).

¹. Environmental Modification Convention (ENMOD)

۴-۵- اولین پروتکل الحاقی به کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو (۱۹۷۷)

در بند ۱ و ۳ ماده ۳۵ استفاده از روش‌ها و وسایل جنگی که برای ایجاد خسارات گسترده، پایدار و شدید در محیط زیست طبیعی ساخته شده‌اند یا احتمال دارد چنین خساراتی را وارد نمایند، ممنوع است. از طرفی دیگر ماده ۵۵ این پروتکل در عبارتی تقریباً مشابه اعلام می‌دارد: اول، در جنگ به گونه‌ای رفتار می‌گردد که از محیط زیست طبیعی در مقابل خسارات گسترده، پایدار و شدید حفاظت شود، «این حفاظت شامل ممنوعیت استفاده از روش‌ها و وسایل جنگی می‌شود که برای ایجاد خسارات گسترده، پایدار و شدید در محیط زیست ساخته شده‌اند یا احتمال دارد چنین خساراتی را وارد نمایند؛ دوم، حمله علیه محیط زیست طبیعی به‌عنوان اقدامی تلافی‌جویانه ممنوع است» (حیبی، ۱۳۹۱: ۵۵)؛ (Habibi, 2012, 55).

۴-۶- منشور جهانی طبیعت (۱۹۸۲)

در مقدمه منشور جهانی طبیعت اشاره شده است که بقای ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی تمدن و نهایتاً حفاظت از صلح به حفاظت از طبیعت و منابع آن بستگی دارد، به‌موجب اصل ۵ و ۲۰ این منشور: «طبیعت از خسارات ناشی از جنگ و اعمال خصمانه محافظت خواهد شد و از فعالیت‌های نظامی مضر برای طبیعت باید اجتناب شود». با توجه به عام بودن واژه «طبیعت» مذکور در این اصول، این نوع حمایت شامل محیط زیست جنگل در مقابل مخاصمات مسلحانه خواهد بود.

۴-۷- اعلامیه ریو ۱۹۹۲

به‌موجب اصل ۲۳ اعلامیه «محیط زیست و منابع طبیعی خلق‌های تحت ظلم، سلطه و اشغال باید حفاظت شود». بعلاوه اینکه در اصل ۲۴ صراحتاً اعلام شده است که «جنگ ذاتاً بر توسعه پایدار اثر تخریبی دارد، بنابراین دولت‌ها باید قواعد حقوق بین‌الملل در رابطه با حفاظت از محیط زیست در زمان مخاصمات مصلحانه را رعایت نموده و در صورت ضرورت در توسعه آن مشارکت نمایند» (موذن تبار، ۱۳۹۲: ۴۲)؛ (Moazen Tabar, 2013: 42).

۴-۸- دستور کار ۲۱

به‌موجب بند الف و ب ماده ۶ فصل ۳۹ دستور کار قرن ۲۱ باید برای برخورد با مواردی نظیر درگیری‌های مصلحانه یا تخریب‌های عظیم زیست‌محیطی که طبق قواعد بین‌المللی غیر قابل توجیه است، ملاک‌هایی در انطباق با قانون بین‌المللی در نظر گرفته شود و صلاحیت و نقش خاص کمیته صلیب سرخ بین‌المللی نیز بایستی مورد توجه قرار گیرد. و با توجه به ضرورت حیاتی تضمین ایمنی و از لحاظ زیست‌محیطی سالم نیروی اتمی و برای تقویت همکاری بین‌المللی باید تلاش‌هایی در زمینه کنوانسیون ایمنی اتمی در چارچوب «آژانس بین‌المللی انرژی اتمی» صورت گیرد.

۴-۹- اعلامیه اصول جنگل

اصل (الف-۱) ایت اعلامیه بیان می‌دارد: «دولت‌ها بر اساس منشور ملل متحد و اصول قوانین

بین‌المللی از حق حاکمیت استفاده از منابع خویش مطابق سیاست های زیست‌محیطی خود برخوردارند و موظفند یقین حاصل نمایند فعالیت‌هایی که در قلمرو قانونی یا تحت کنترل ایشان انجام می‌گردد موجب خسارت به محیط زیست دیگر کشورها یا مناطق خارج از قلمرو ملی ایشان نمی‌گردد». همچنین در اصل (۱۵) آن آمده است: «آلوده‌کننده، به‌ویژه آلوده‌کننده‌های هوای، از جمله آن دسته از آلوده‌کننده‌های مسئول ریزش باران‌های اسیدی که موجب صدمه به سلامت جنگل‌ها در سطح محلی، ملی و بین‌المللی می‌گردند باید تحت کنترل قرار گیرند» (محرم‌نژاد، ۱۳۸۵: ۴۸-۴۹)؛ (Moharram Nezhad, 2006: 48-49).

۴-۱۰- طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسئولیت دولت‌ها

به موجب ماده ۱۹ این طرح «جنایات جنگی می‌تواند به‌ویژه ناشی شود از: نقض شدید یک تعهد بین‌المللی با اهمیت اساسی برای سالم نگهداشتن و حفاظت از محیط زیست انسانی، مانند ممنوعیت آلودگی گسترده جو یا دریاها» همین‌طور به موجب مواد ۲۲ و ۲۶ طرح «هر فردی که خود عمداً موجب ورود خسارات گسترده، پایدار و شدید به محیط زیست طبیعی گردد یا دستور دهد تا چنین خساراتی توسط فرد دیگری وارد شود، پس از احراز مجرمیت او در قبال چنین عملی محکوم خواهد شد».

اگرچه که در اسناد مذکور به طور صریح از جنگل ذکر نشده است، ولی با توجه به عام بودن واژه‌های به کار رفته در متن این اسناد (طبیعت، محیط زیست، محیط زیست طبیعی و منابع طبیعی) به طور قطع شامل حفاظت از محیط زیست جنگل در مخاصمات مصلحانه می‌شود.

۴-۱۱- اعلامیه اسلامی حقوق بشر

این اعلامیه که در سال ۱۹۹۰ میلادی (۱۴۱۱ قمری) در سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره به تصویب رسید، یکی از مهم‌ترین اسناد مصوب در جامعه بین‌المللی است که در بند ۲ ماده ۳ به طور صریح به استفاده صلح آمیز از محیط زیست جنگل پرداخته است و به موجب این ماده «قطع درختان یا از بین بردن زراعت و دام‌های کشور دشمن به وسیله بمباران، موشک باران و...، جایز نمی‌باشد» (The Cairo Declaration on Human Rights, 2021).

نتیجه‌گیری

اگرچه که در اصول مندرج در اسناد زیست‌محیطی، حفاظت از محیط زیست جنگل به گونه‌ای مترقی پیش بینی شده است اما از آنجایی که این اصول غالباً فاقد ضمانت اجرای موثر هستند و جنبه توصیه ای دارند (به ویژه اعلامیه اصول جنگل که به علت اختلاف بین کشورهای جنوب و شمال امکان تدوین یک کنوانسیون جامع راجع به حفاظت از محیط زیست جنگل وجود نداشت) باید با تدوین کنوانسیونی دارای ضمانت اجرایی موثر شود، قواعد زیست‌محیطی ما، فاقد ضمانت

اجرای مؤثر می‌باشند، علیرغم کمبودها و فقدان جامعیت قواعد مذکور، قوانین موجود غالباً نادیده انگاشته می‌شوند و اجرا نمی‌شوند. در این میان یکی از بنیادی‌ترین اقدامات را باید بر آموزش جامعه جهانی استوار دانست، یکی از راه‌های تضمین حفاظت از محیط زیست جنگل به ویژه در زمان مخاصمات مسلحانه از گزند فعالیت‌های نامناسب جوامع انسانی، ارتقاء سطح فرهنگی جامعه و افزایش آگاهی‌های عمومی زیست‌محیطی جهانی می‌باشد، حفاظت از محیط زیست جنگل بدون همکاری و همیاری مردم ممکن نیست، به همین دلیل باید در کنار سازمانهای دولتی، انجمن‌های مردمی ایجاد شود تا در اشاعه فرهنگ زیست‌محیطی جنگل در زمان مخاصمات به فعالیت پردازد و در جلوگیری از تخریب منابع محیط زیست جنگل و بهسازی آن یاری‌گر دولت‌ها و سازمان‌های متولی زیست‌محیطی بین‌المللی جنگل گردد و در نهایت اگر این اقدامات یاری‌گر نبود.

برای رسیدگی به جرایم جنگی علیه محیط زیست جنگل پیشنهاد می‌شود دادگاه بین‌المللی محیط زیست شبیه دیوان بین‌المللی کیفری در حقوق بین‌الملل تأسیس شود و یک صندوق بین‌المللی برای حفاظت از محیط زیست جنگل جهت کمک به حفظ، احیاء و توسعه جنگل و ترمیم خرابی‌های حاصل از جنگ تأسیس شود، کمک‌های اعطایی به این صندوق باید متناسب با اوضاع و احوال به صورت وام یا کمک‌های بلاعوض باشد.

منابع فارسی

۱. امیرارجمند، اردشیر (۱۳۷۳). حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین‌المللی. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۴(۱۵)، ۳۳۶-۳۲۳.
۲. حبیبی، علی. (۱۳۹۱). تدوین الگوی مطالبه خسارت محیطی از جنگ بر اصول و قواعد حقوق بین‌المللی (مطالعه موردی: جنگ ایران و عراق علیه ایران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
۳. سازمان حفاظت از محیط زیست. (۱۳۹۷). تعریف محیط زیست، تارنمای رسمی سازمان حفاظت از محیط زیست جمهوری اسلامی ایران، ۱۰ اسفند، در: <https://www.doe.ir/portal/home/?120406>
۴. سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (۱۴۰۰)، وضعیت جنگل‌های جهان، ترجمه مجتبی امیری و مجید محمدی، سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.
۵. عنابی، علیرضا. (۱۳۹۷). ارتباط حقوق بین‌الملل محیط‌زیست با حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه. علم و وکالت، ۲(۱)، ۱۰۵-۱۴۴.
۶. مجنونیان، هنریک. (۱۳۸۰). پارک‌ها برای زندگی، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۷. محرم‌نژاد، ناصر. (۱۳۸۵). بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای اجرای اصول

- جنگل در جنگل‌های شمال کشور. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
۸. موذن تبار، محمدعلی. (۱۳۹۲). حفاظت از محیط زیست در پرتو حقوق بشر دوستانه بین‌المللی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
۹. موسوی، سیدفضل‌اله، حسینی، سیدحسین، موسوی‌فر، سیدحسین. (۱۳۹۴). اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین‌المللی. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۷(۴۸)، ۲۵-۹. doi: 10.22054/qjpl.2015.1752
۱۰. وات، کنت ای. اف. (۱۳۸۸)، مبانی محیط زیست، ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده، مشهد: جهاد دانشگاهی، چاپ یازدهم.
۱۱. الهامی، پژمان. (۱۳۹۷). مدیریت جنگل‌ها در حقوق بین‌الملل. ماهنامه آفاق علوم انسانی، ۲(۲۱)، ۳۵-۵۴.

English References

1. Cook, D., Haverbekke, D. (1999). *Trees, Shrubs and Landforms for Noise Control*, Oxford: Oxford University Press.
2. Adams, D. (1998), *Relationship Among Human Rights and Environment*, London: Martinus Nijhoff Publishers.
3. *Merriam-Webster Dictionary* (2019). Environment, March 29, at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/environment>
4. Steele, R. (2008). Environmental Protection, *UNESCO Bankon*, at: <http://www.unesdoc.unesco.org>
5. Annual Report 2001. (2001). *OECD*, at: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-annual-report-2001_annrep-2001-en
6. The Cairo Declaration on Human Rights. (2021). The Cairo Declaration of the Organization of Islamic Cooperation on Human Rights. *Organization of Islamic Cooperation*, at: https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/en/CDHRI_2021_ENG.pdf

Translated References to English

1. Adams, D. (1998), *Relationship Among Human Rights and Environment*, London: Martinus Nijhoff Publishers.

2. Amirarjamand, A. (1994). Environmental Protection and International Solidarity. *Legal Research Quarterly*, 4(15), 323-336. **(In Persian)**
3. Annabi, A. (2019). The Relationship between International Environmental Law and International Law of Armed Conflict. *Science and Advocacy*, 1(2), 105-144. **(In Persian)**
4. Annual Report 2001. (2001). *OECD*, at: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-annual-report-2001_annrep-2001-en
5. Cook, D., Haverbekke, D. (1999). *Trees, Shrubs and Landforms for Noise Control*, Oxford: Oxford University Press.
6. Elhami, P. (2019). Forest Management in International law. *Afaq Human Sciences Monthly*, 2(21), 35-54. **(In Persian)**
7. Environmental Protection Organization. (2017), Definition of Environment, The Official Website of the Environmental Protection Organization of the Islamic Republic of Iran, March 1, at: <https://www.doe.ir/portal/home/?120406> **(In Persian)**
8. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2021). *State of the World's Forests*. Translated by Amiri, A., Mohammadi, M., Semnan: Semnan University Press. **(In Persian)**
9. Habibi, A. (2012). Compilation of the Claim Model for Environmental Damage from War based on the Principles and Rules of International Law (Case Study: Iran- Iraq War). *Master's Thesis in Environmental Law*, Islamic Azad University, Science and Research Branch. **(In Persian)**
10. Majnounian, Henrik. (2001). *Parks for Life*, Tehran: Environmental Protection Organization Publications. **(In Persian)**
11. *Merriam-Webster Dictionary* (2019). Environment, March 29, at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/environment>
12. Moazen Tabar, M.A. (2012). Environmental Protection in the Light of International Humanitarian Law. *Master's Thesis in Environmental Law*, Islamic Azad University, Science and Research Branch. **(In Persian)**
13. Moharram Nejad, N. (1385). Investigating the Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats of Implementing Forest Principles in the Forests of the North of Iran. *Master's Thesis in Environmental Law*, Islamic Azad University, Science and Research Branch. **(In Persian)**

14. Mousavi, S.F., Hosseini, S.H., Mousavi far, S.H. (2015). Principles of International Environmental Law in Light of International Case Law. *Public Law Researsh*, 17(48), 9-25. doi: 10.22054/qjpl.2015.1752 **(In Persian)**
15. Steele, R. (2008). Environmental Protection, *UNESCO Bankon*, at: <http://www.unesdoc.unesco.org>
16. The Cairo Declaration on Human Rights. (2021). The Cairo Declaration of the Organization of Islamic Cooperation on Human Rights. *Organization of Islamic Cooperation*, at: https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/en/CDHRI_2021_ENG.pdf
17. Watt, K.E.F. (2009), *Basics of Environment*, Translated by Wahabzadeh, A.H., Mashhad: Jihad Dahanighi, 11th edition. **(In Persian)**